

РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ

1.1. Формування людського й соціального капіталу сільських територіальних систем

М. В. Газуда, д-р екон. наук, доцент,
Л. М. Газуда, д-р екон. наук, доцент

У нинішній кризовій ситуації в економіці країни потенційні можливості сформованого людського капіталу аграрної сфери використовуються лише частково внаслідок існуючого рівня офіційного та неофіційного (прихованого) безробіття, що спричиняє прискорену економічну зношеність людського капіталу. Мають місце тенденції старіння знань і навичок працівників і фахівців, неспроможність оновлення знань у сучасних умовах, неможливість їх практичного застосування у зв'язку зі скороченням сільгоспвиробництва, незавершеністю аграрної та земельної реформи, уповільненням структурних перетворень у галузі, слабким розвитком малого і середнього бізнесу на селі та приватного господарювання загалом. Тому накопичений людський капітал в аграрній сфері залишається незатребуваним.

Водночас на селі ще не утвердилася нова, ринково орієнтована загальнодержавна система формування і розвитку як людського, так і соціального капіталу. Менталітету працівників, зокрема керівників аграрного сектору, притаманні застарілі підходи до формування і використання людського потенціалу, характерні для планово-централізованої системи господарювання в минулому. Внаслідок значного скорочення виробництва в

сільському господарстві, розформування цілісних майнових комплексів, зміни сфери використання людської праці, слабкого техніко-технологічного оновлення матеріально-технічної бази виробництва, руйнації соціальної сфери села, зростання рівня безробіття та бідності на селі порушено систему підготовки кваліфікованих кадрів новоутворених аграрних господарств.

Проблемам дослідження людського капіталу в еволюційному процесі суспільного розвитку присвятили свої праці вітчизняні й зарубіжні науковці. Так, О. Бородіна вважає розуміння сутності людського капіталу як втілений у людині запас здібностей, знань, навичок та мотивацій і здатність до їх використання через участь у суспільному виробництві [1, с. 8].

Як вважає М. Лендел, через призму політико-економічного аспекту, категорія людського капіталу трактується як нове наукове і суспільне явище, що базується на вихідному методологічному положенні щодо вкладення в людину, формування її знань, спроможностей та практичних навичок і є джерелом економічного зростання, а інвестиції в розвиток людини мають довгострокову дію та післядію і гарантують як соціально-економічний, так і суспільно-політичний результат [2, с. 211–216].

Л. Федулова зазначає, що „людський капітал” належить до числа найбільш невизначених категорій, що використовуються в економічних і соціологічних дослідженнях, оскільки часто застосовуються як тотожні поняття (інтелектуальні ресурси, інтелектуальний капітал), іноді між ними спостерігаються деякі розбіжності. При цьому науковець вважає, що призначення людського капіталу – це створення і поширення нововведень, а під впливом кваліфікованого менеджменту максимальна сума

прибутку від інвестицій у людський капітал майже втриє перевищує прибуток від інвестицій у техніку [3, с. 127, 137]. Поряд з цим наголошує на тому, що соціальний капітал охоплює широке коло понять: суспільні інститути, розподілювані людьми цінності, ставлення людей одне до одного, а також до інших явищ, що всі разом управляють взаємодіями і роблять свій внесок у соціально-економічний та суспільний розвиток [3, с. 139].

Інвестиції як важливу складову розвитку людського капіталу розглядає і М. Блауг, відмічаючи, що „Тверде ядро дослідницької програми людського капіталу полягає в ідеї, що люди витрачають на себе ресурси різним чином – не тільки для задоволення поточних потреб, але й для майбутніх грошових і негрошових доходів” [4, с. 318].

Наукові підходи до сутності людського капіталу через призму зарубіжного досвіду обґрунтовано у праці С. Климка, В. Пригоди, В. Сизоненка [5]. Проблема розширення і набуття знань у процесі життєдіяльності людського розвитку присвячені праці таких учених, як Л. Безтелесна, В. Геєць, О. Грішнова, Е. Лібанова [6; 7; 8; 9]. В. Геєць доречно зауважив, що набуття знань є безперервним освітнім процесом, передусім самоосвітнім, протягом усього життя, який забезпечує перетворення освіти в інститут, що першочергово формує соціальний порядок світосприйняття, на відміну від біологічного [7, с. 6].

М. Малік розглядає багатогранність проблем становлення соціального капіталу як важливого фактора розвитку соціально-трудова відносин на селі [10, с. 6–16]. М. Лендел досліджує формування і розвиток людського капіталу аграрного сектору на регіональному зрізі, зокрема Карпатського регіону [2, с. 211–216].

Проте залишається недостатньо розробленою проблема розвитку людського капіталу на рівні

територіальних економічних систем, зокрема територій сільської місцевості в межах прикордонного регіону.

Дослідження полягає в узагальненні особливостей формування людського і соціального капіталу в межах окремих територіальних економічних систем, зокрема сільських територій, що зумовило окреслення таких завдань: узагальнення теоретичних підходів до розуміння сутності поняття „людський капітал” і „соціальний капітал”; обґрунтування особливостей формування людського й соціального капіталу в межах територіальної сільської системи.

Процес утвердження нових форм власності, формування реального власника на селі, різноукладності господарювання, розвитку малого бізнесу, фермерства, функціонування численних товарних селянських господарств супроводжується зростанням потреби у розробленні нових підходів до професійної підготовки кваліфікованих сільськогосподарських кадрів, зокрема якісного відтворення людського капіталу на рівні селянської сім'ї. Дослідження свідчить, що в цій ситуації держава повинна взяти на себе провідну роль, відповідальність і здійснення регулюючої функції в напрямі формування і розвитку людського капіталу в аграрному секторі економіки, освоєння інвестицій з метою забезпечення передумов накопичення інтелектуального, освітнього потенціалу та здоров'я сільського населення. У цьому напрямі виправдовує себе інвестування в мережу дорадчих служб, які виступають сполучною ланкою між аграрною освітою і виробництвом.

Формування сукупної робочої сили селянина пов'язане в основному із соціально-економічним розвитком села, оскільки накопичення сукупного людського капіталу сільського регіону, підвищення його віддачі і результативності безпосередньо впливають на

можливості економічного зростання, подальшого розвитку і забезпечення соціального добробуту сільського населення. Однак нині, людський капітал на селі використовується дуже неефективно і поступово деградує. Головною проблемою менеджменту персоналу аграрних підприємств став відтік кваліфікованих кадрів, внаслідок чого погіршуються як кількісні, так і якісні характеристики кадрового потенціалу.

В умовах поглиблення кризових явищ загальноекономічного характеру на селі загострюється демографічна криза та трудові відносини, зростає безробіття, знижуються реальні доходи сільського населення, занепадає соціальна інфраструктура. Постійно зменшується чисельність сільського населення, відповідно зменшується і кількість працездатних осіб. Негативною тенденцією зазначеного розвитку ситуації є низький рівень мотивації трудової діяльності на селі; зміна структури виробництва; відсутність стабільної зайнятості; відсутність уваги з боку керівників аграрних підприємств до проблем персоналу; зниження витрат на його розвиток (освіту, перепідготовку); відсутність програм соціального захисту; неефективність господарювання взагалі; ставлення з боку керівників до працівника як частини технології виробництва; безправність селянина-працівника.

З метою формування позитивних тенденцій розвитку людського капіталу вагомим значення набуває надання сільській праці престижності, значущості аграрних професій, забезпечення можливостей вдосконалення індивідуального людського капіталу через систему безперервної освіти, зокрема підтримки державою навчання сільської молоді у вищих аграрних навчальних закладах. Цінним у цьому відношенні є вивчення і освоєння зарубіжного досвіду підготовки та перепідготовки сільськогосподарських кадрів. Одним з

напрямів розвитку сільського господарства в ЄС, який формує ситуацію в українському аграрному секторі, є запозичення європейської моделі галузі як форми виробництва сільськогосподарських продуктів та організації життя селян. Соціальний розвиток села стає найважливішим напрямом аграрної політики, спрямованої на досягнення вагомих результатів в агропромисловому виробництві та підвищення життєвого рівня населення.

Започатковані на селі та в аграрному секторі вітчизняної економіки економічні перетворення мають відповідну першооснову стосовно кінцевої мети, зокрема побудови ринкової соціогосподарської системи конкурентного спрямування. Основним принципом її реформування стало створення господарського механізму, який вважаємо ідеологічною базою формування на селі соціального капіталу ринкового типу.

Становлення соціального капіталу спирається на базисні економічні інститути суспільства, оскільки соціальний капітал є інтелектуальним продуктом, сформованим під дією суспільних інститутів. Багатогранність явища „соціальний капітал” зумовлює необхідність його дослідження на засадах інституціональних позицій його формування, оскільки позиція інституціоналізму, на нашу думку, дає змогу розкрити механізм створення соціального капіталу на селі з огляду на його структури.

Економічна система розвивається завдяки соціальному капіталу, сформованому у вигляді інститутів, що покликані задовольняти потреби суспільства, економічним базисом якого вони виступають. Вагомого значення при цьому набуває законодавче забезпечення. Так, зміна законодавства про власність (введення інституту приватної власності) забезпечила заміну колективно-державного соціального капіталу на селі на приватно-індивідуальний з ознаками як колективного, так і

індивідуально-особистісного використання (відповідно на рівні аграрних підприємств і особистих селянських господарств). Зміна інституту власності стала причиною докорінних соціально-економічних трансформацій як господарської системи, так і соціального капіталу на селі.

Таким чином, впровадження інституту приватної власності на землю і майно у сільському господарстві зумовили переорієнтацію соціального капіталу із суспільно-колективної форми на індивідуально-колективну, за якої індивідуальні (приватні) пріоритети селянина виходять на передній план. Це проявилось у побудові господарської системи, коли кожен селянин за відповідним законом отримав у власність землю і (чи) майно. Відбулася персоніфікація власності, підвищення мотивації і становлення більш ефективного (конкурентоспроможного) соціального капіталу.

Перехід до ринкової моделі господарювання спричинив значні економіко-соціальні труднощі розвитку села, які не в останню чергу зумовлені неадаптованістю наявного соціального капіталу села до інституціонального середовища ринкової економіки. Відповідні перетворення у сільському секторі економіки, особливо у виробничо-господарській системі, виявилися у часовому проміжку тривалими і продовжуються надалі. Несприйняття селянином реформ межувало з байдужістю, яка постала антистимулом поступального сільського розвитку. Більш-менш сталий на період започаткування реформ соціальний капітал зазнав кардинальної деформації, а становлення ринкового соціального капіталу здійснюється в умовах глибоких проявів індивідуальності селян. Відсутність ефективних стимулів та несформованість дієвих мотивів ринкового життя в комплексі з неефективною, недосконалою державною аграрною політикою стримують позитивні процеси на селі.

У вітчизняному сільському соціумі об'єктивно склалися умови, за яких переважають колективні інституції у соціальному капіталі і господарському житті. Серед типів соціального капіталу переважає колективна форма його вираження, яка більшою мірою притаманна українській дійсності. У цьому полягає специфіка українського села, яке тривалий час розвивалося на засадах колективізму, що „пронизував” повсякденне життя в усіх його проявах. Хоча колективна форма соціального капіталу походить від індивідуальної, оскільки первинними носіями суспільних зв'язків і ресурсів є особистості, соціальний капітал українського села формується на колективній, общинній основі.

Структурні перетворення у розвитку села новітньої епохи зумовили урізноманітнення форм соціального капіталу, особливо щодо виробничого і невиробничого складників. Виробничий складник трансформувався з державно-колективної у приватну в результаті персоніфікації власності на землю і майно сільськогосподарських підприємств. На селі утворилися типи соціального капіталу, які визначають виходячи з відносин у системі господарських і особистісних зв'язків. Колективний соціальний капітал, сформований через взаємодію індивідів (поєднання індивідуального соціального капіталу), а також індивідуальний або приватно-особистісний являють собою не що інше, як зв'язки, взаємодії неформального і формального змісту та економічну і майнову їх основу.

Розвиток соціального капіталу підвищує ефективність соціально-економічної системи прикордонної сільської території й держави загалом. До важливих передумов формування соціального капіталу належить високий рівень міжособистісної довіри і широкий доступ громадян до засобів зв'язку. Від рівня міжособистісної

довіри залежить готовність людей вступати у відносини одне з одним. Широкий доступ громадян до засобів зв'язку і масової інформації дає змогу розширити географію соціальних контактів, сприяє зміцненню національної єдності, створює у людей відчуття причетності до актуальних для суспільства подій і проблем. Об'єктивно на формування і становлення соціального капіталу впливає територіальна належність, що опосередковує доступ до освіти відповідної якості, а також засобів комунікацій.

Зміни та структуризація соціального капіталу зумовлені динамікою формування сучасного укладу життя. Уклад життя на селі як поняття вміщує виробничі традиції, ставлення до власності і результатів праці. Сільське життя – процес багатогранний, невіддільний від виробництва, оскільки господарювання – це власне спосіб життя селянина. Отже, соціальний капітал впливає на загальноекономічний розвиток сфер, видів економічної діяльності і сільських територій загалом. Впливовість соціального капіталу обґрунтовуємо виходячи з розвитку інституційних утворень виробничого змісту, а також персоніфікованих індивідуальних господарств населення (інституційними утвореннями вважаємо державні і недержавні структури, а індивідуальними – господарства населення), які є виробничим складником соціального капіталу села й аграрної сфери. Державні й недержавні підприємства являють собою колективний соціальний капітал, а господарства населення – індивідуальний. Формування соціального капіталу, особливо його виробничої компоненти, зумовлює відповідний рівень ефективності сільського господарства [10, с. 6–16].

Формування ефективного соціального капіталу на селі у своїй основі залежить від аграрної політики. Тому розроблення і раціональне спрямування адекватної вітчизняному соціальному капіталу політики його

формування є вагомим пріоритетом, який забезпечить інноваційний розвиток сільського соціуму, його виробничої і життєвої компонент. Науково-практичні принципи формування соціального капіталу на селі за умов адекватного їх застосування сприятимуть ефективному соціально-економічному розвитку села як життєвого середовища і виробничо-господарської системи.

Стосовно соціального капіталу на селі загалом, важливого значення набувають питання стратегічного і тактичного змісту, які потребують теоретико-методологічного обґрунтування, а напрацювання в системі аграрної науки, пов'язані з розвитком аграрної пореформеної економіки і сільських територій, мають бути спрямовані на забезпечення збалансованого розвитку сільських територій.

Нині соціальний капітал села знаходиться в занепаді. Основна проблема полягає у відсутності довіри селянина до державно-владних структур. Здебільшого функціонує соціальний капітал, який формувався за часів командно-адміністративної системи соціально-економічного буття. Отже, наявний соціальний капітал на селі слід вважати перехідним, або трансформованим. Таке становище реально існує через надзвичайно низький рівень індивідуально-колективної довіри, ментальність селянина, відсутність консолідуючих факторів високомотивованого змісту.

В аграрній сфері й на селі загалом люди не прагнуть об'єднуватися для спільного існування, що зумовлено об'єктивними причинами. Низька громадська і виробничо-трудова активність зумовлені браком відчутних стимулів об'єднавчого характеру і матеріально-речового змісту. Причинами такої ситуації вважаємо тривалий період реформ, особливо в аграрній сфері, які до того ж не завершені. Селяни знаходяться ніби в очікуванні

формування дієвої системи виробничо-трудова відносин, які базуються на приватній власності на землю і майно. Тому стрижень проблеми знаходиться у свідомості селянина, який не готовий самостійно за власної ініціативи і на власний розсуд формувати соціальний капітал. Позиція більшості сільських виробників значною мірою полягає також у бажанні отримати всеохоплюючу допомогу з боку держави, тому індивідуальний потенціал поліпшення життєвого середовища на селі не розвивається.

За суспільної власності на засоби виробництва соціальний капітал вважався винятково суспільним явищем, без усвідомлення його індивідуального змісту. З переходом до ринкової моделі господарювання стратегії поведінки селянина і господарюючих структур змінилися у напрямі переоцінки цінностей, індивідуально-колективних і господарських мотивацій та спричинили значні економіко-соціальні труднощі, викликані необхідністю глибоких змін сільського укладу життя й неадаптованістю наявного соціального капіталу села до інституціонального середовища ринкової економіки, що адекватно вплинуло як на соціальний капітал, так і на його економіко-соціальні та інституційні підвалини.

Соціальний капітал значною мірою формується відповідно до стратегії, яка пропонується державою щодо сільського розвитку і сільського господарства, у т. ч. зміни трудових відносин. У цій ситуації індивідуальні надбання, у т. ч. соціальний капітал, неодмінно і постійно інтегрується у суспільний з метою консолідації для підвищення ефективності використання. У сучасному світі людина неспроможна самостійно вирішувати усі проблеми. Для цього необхідні колективні зусилля, а тому індивідуальний соціальний капітал невіддільний від колективного. Переорієнтація соціального капіталу в індивідуальну площину розвитку зумовлена об'єктивними

політико-екологічними чинниками, підтверджена індивідуалізацією сільськогосподарського виробництва, коли значну частку в ньому (особливо у тваринництві) займають господарства населення. Такий підхід швидше деструктивний, але вмотивований з боку селянства і є вимушеним етапом на шляху не до добробуту, а до виживання.

Вирішення проблеми виживання сільських родин дотепер заохочує підтримку існуючої структури соціального капіталу, коли селяни залишаються зі своїми внутрішньосадибними проблемами й діють швидше відособлено від громади, ніж колективно. Відособленість великою мірою зумовлена тим, що індустріальна модель розвитку сільського господарства тривалий час майже не надає селянину дієвих матеріально-грошових стимулів, а традиційне сільське господарство (особисті господарства) дозволяють „триматися на плаву”. Проте подальша індивідуалізація соціального капіталу на благо розвитку особистого сектору аграрного виробництва не має перспектив з огляду на обмеженість і неможливість забезпечити розширене відтворення. Хоча історичну місію цей тип господарств виконав (і продовжує виконувати), оскільки значною мірою забезпечив продовольчу незалежність держави і навіть дав селу мінімальний ресурс для життя.

Викладене дає підстави для висновку, що соціальний капітал у його сучасній формі формується поступово у ході розвитку економіки і ринків, але поки що переважають його традиційні форми, представлені неформальними соціальними мережами, які з економічного погляду малоефективні. Їх характерні прояви, такі як ігнорування суспільних норм поведінки на користь родинних або дружніх зв'язків, отримання або надання хабарів тощо сприяють неефективному розподілу

товарів та послуг і гальмують ринкові трансформації. З розвитком процесів децентралізації влади нагальною потребою стає самоорганізація сільських громад, знаходження або створення середовища, яке б підтримувало появу і прояв соціального капіталу, характерного для країн з розвинутою ринковою економікою. Водночас інвестування в розвиток соціального капіталу значно прискорить економічний розвиток.

Важливими формами сучасного соціального капіталу є кредитні спілки, обслуговуючі кооперативи, асоціації фермерів, інші громадські організації. Політичні рішення і кошти, спрямовані на їх розвиток, сприяють підвищенню рівня життя у сільській місцевості й економічному зростанню країни. Проте практика переконує, що вітчизняний сільський сектор не готовий поки що сформуванати взаємовигідний тип соціального капіталу. Головна проблема – у всебічній системній і глибокій недовірі селян один до одного, байдужості до проблем громади, а також нерозуміння того, що за рахунок поєднання зусиль можна досягти значно вищого загального і персоніфікованого добробуту. Лише за цих умов економічні складники соціального капіталу села (людський, інтелектуальний капітал, підприємства, власні інституції) працюватимуть на поліпшення життя селянина.

Формальними ознаками соціального капіталу на селі є організації та структури, які використовують інтелектуальний та людський капітал, а також індивідуально-колективні зв'язки між людьми (переважно жителями села) для задоволення соціально-економічних потреб. Такими структурами, насамперед, є аграрні підприємства різних організаційно-правових форм, асоціації та об'єднання виробників, спілки селян, професійні громадські організації тощо. Громадські

організації за типом неприбуткових в аграрному секторі України беруть свій початок з 1993 р., коли було створено Українську лігу підприємців АПК. Водночас були створені Українська асоціація фермерів, Селянська спілка України, Українська зернова асоціація, Українська асоціація захисту рослин, Спілка орендарів та орендодавців України, Національна асоціація бірж України, Союз молочних підприємств. Якщо у 1997 р. налічувалося 7 професійних громадських організацій АПК, то у 1998 р. – 35, а в 2001 р. – понад 60, у 2003 р. утворено Всеукраїнське громадське об'єднання „Українська аграрна конфедерація”, Спілку птахівників України.

Складовою соціального капіталу є капітал зв'язків, тобто відносини виробничо-господарського характеру, відносини між елементами організаційної структури сільського соціуму (люди, підприємства, інституції та інститути). Соціально-економічні умови розвитку сільських територій у сучасних умовах формують демотиваційне середовище для сільських жителів. Селяни зосереджуються на собі, на своїх проблемах, адже на підтримку з боку сільської громади надії поки що в більшості випадків практично нема. Розвиток соціального капіталу загалом набув деструктивного характеру – переходить із площини формування на рівні сільської громади у площину індивідуальних характеристик особистості, що зовсім не бажано для подальшого розвитку українського села. Підставою для такого висновку є те, що село тривалий час розвивалося на колективних засадах, і для того, щоб сільська поселенська мережа збереглася, соціальний капітал у своєму становленні має переходити з рівня особистості у площину громади.

Важливим для становлення ефективного соціального капіталу вважаємо стабільність зовнішнього і

внутрішнього середовища організацій, інститутів та інституцій. Люди більшу частину свого життя проводять в організаціях (господарських структурах). З цієї позиції правомірним є оцінювання особливостей розвитку соціального капіталу через організації.

Формування соціального капіталу на селі залежить від ідеологічних принципів розвитку підприємницьких структур і державної аграрної політики. Ці два складники повною мірою характеризують становлення (формування і розвиток) соціального капіталу на селі. З одного боку, вони проявляються у традиціях створення і функціонування підприємницьких структур (вибір організаційної форми й організація господарювання), а з іншого – у державній політиці щодо села.

Становлення соціального капіталу на селі в умовах аграрної реформи потрібно розглядати з позиції економіки розвитку. У сільському господарстві, на відміну від інших галузей економіки, соціальний капітал формується під впливом культурних особливостей народу, що зумовлюють рівень довіри у суспільстві взагалі й особливо у сільському соціумі, а також схильність до кооперування. Зокрема, культурні особливості можуть зумовлювати створення переважно сімейних ферм або виробничих кооперативів чи господарських товариств. Таким чином, через соціальний капітал культурні особливості (менталітет) народу впливають на форми організації виробництва. Хоча сільський сектор економіки природно дуже болісно сприймає глобальні перетворення економіко-інституційного і внутрішньоорганізаційного середовища, ринок завойовує стійкі позиції.

В Україні сільський розвиток і розвиток сільських територій знаходяться нині на рівні, який призводить до збідніння селян. Проте бідність на селі не є неподоланим явищем, вона виникла не через відсутність необхідних

ресурсів, а через несприятливі умови розвитку сільських територій та їх виробничо-господарської системи. Економічні компоненти соціального капіталу, до яких відносимо підприємницький, людський, інтелектуальний капітал, виявилися неспроможними швидко адаптуватися до конкурентного ринку. З цих позицій бідність вважається результатом неадекватності соціального капіталу ринковим засадам функціонування економіки.

Винятково важливого значення соціальний капітал набуває для успішності підприємницької діяльності в умовах становлення соціально-орієнтованої економіки, оскільки впливає на становлення й економічне піднесення суб'єктів підприємницької діяльності. Головними аспектами впливу соціального капіталу виступають індивідуальний, організаційний, громадський. Спроби створити певні структури без урахування необхідного для їх існування соціального капіталу навряд чи будуть результативними. Зокрема, на нашу думку, недостатній рівень розвитку обслуговуючої кооперації в аграрному секторі пояснюється передусім саме цією причиною, адже функціонування обслуговуючого кооперативу неможливе без довіри у відносинах між членами, їх здатності конструктивно співпрацювати і досягати спільних поглядів.

Соціальний капітал організації, сільськогосподарського підприємства і соціальний капітал працівника, селянина, які включають людський, інтелектуальний капітал на індивідуальному та колективному рівні в комплексі формують навколо сільської території соціальний капітал села.

Вважаємо, що становлення соціального капіталу сільських територій як територіальних утворень відбувається на основі багатогранних компонентів його формування (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Компоненти формування соціального капіталу села

До зазначених компонентів, на нашу думку, належать: людський капітал – населення і трудові ресурси села; інтелектуальний капітал – сукупність знань, інновацій, наукових розробок, інформаційних систем; підприємницький капітал – кошти, які прямо або опосередковано вкладаються у виробництво для отримання прибутку; ментально-історичний капітал – еволюційно сформований спосіб мислення, загальна духовна налаштованість громади певної території щодо розуміння процесу життєзабезпечення; культурно-

релігійний капітал – організація способу життя, що поєднує загальний світогляд, норми поведінки й систему цінностей сільської громади, зокрема традиції, звички, уподобання і духовну спільність сільських мешканців. Взаємообумовленими є територіальні компоненти, до яких можна віднести: специфічні властивості території і рівень їх розвитку; інституції та інститути як об'єднання громадян і об'єднання організацій; система освіти тощо.

За результатами проведених досліджень обґрунтовано доцільність уведення в науковий обіг поняття „аграрний соціальний капітал” – сукупність зв'язків, взаємин між людьми, власності, виробничого і трудового потенціалу аграрних підприємств, які функціонують у сільському господарстві й виконують специфічну роль в економіці, спрямовану на виробництво продукції для забезпечення продовольчої незалежності держави.

Соціальний капітал визначає розвиток сільської території як системи підприємств, інститутів, поселень та жителів села. Він утворюється в результаті інтеграції складників сільської території в єдину систему. Усі види капіталу, які функціонують на селі, так чи інакше взаємодіють між собою, формуючи соціальний капітал з усіма його функціональними, вартісними, техніко-технологічними, кількісними та ієрархічними ознаками.

Тому соціальний капітал села являє собою колективну форму інтеграції індивідів – носіїв власності, суспільно-економічних зв'язків і трудового потенціалу. Важливо сконцентрувати увагу на визначенні соціального капіталу села, основою якого є сільська територія, яка включає підприємства, інститути, населення з відповідними характеристиками.

Через характеристику вищенаведених складових (рис. 1.1) можна дати базову оцінку тенденціям

становлення соціального капіталу і його фактичному стану в Україні. Сегментація соціального капіталу, тобто умовне розмежування його складників, дає змогу характеризувати сучасне село, його виробничі, людські ресурси, а також можливості і перспективи ефективного використання потенціалів у контексті забезпечення сталого, відновлювального розвитку. Так, інституційна компонента соціального капіталу на селі представлена зокрема неприбутковими професійними громадськими організаціями, які покликані захищати права та інтереси їх учасників. Вони виражають соціальні показники становлення соціального капіталу села. Проте цей сегмент соціального капіталу села найменш розвинений, сформовані інституції (інститути), об'єднання здебільшого існують формально, їхні програмні положення переважно декларативні й не забезпечують ефективного практичного застосування.

Отже, забезпечення збалансованого розвитку територій сільської місцевості значною мірою залежить від формування ефективного людського і соціального капіталу, основою якого є виважена державна аграрна політика. Тому розроблення і раціональне спрямування адекватної вітчизняному людському й соціальному капіталу політики його формування є вагомим пріоритетом, що сприятиме інноваційному розвитку сільського соціуму, його виробничої і життєвої компонент. Водночас урахування науково-практичних принципів формування зазначеного капіталу на селі за умов адекватного їх застосування сприятиме ефективному соціально-економічному й екологічному розвитку села як життєвого середовища і виробничо-господарської системи.

Список використаних джерел:

1. Бородіна О. М. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, проблеми розвитку / О. М. Бородіна. – К. : ІАЕ УААН, 2003. – 277 с.
2. Лендел М. А. Формування і розвиток людського капіталу аграрного сектора Карпатського регіону / М. А. Лендел, Л. М. Газуда // Екологічні та соціально-економічні аспекти збереження етнокультурної та історичної спадщини Карпат : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Рахів, 1-5 вересня 2005 р.). – Рахів, 2005. – С. 211–216.
3. Федулова Л. І. Економіка знань: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Любов Іванівна Федулова ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – 600 с.
4. Блауг М. Методология экономической науки, или как экономисты объясняют / М. Блауг. – М. : Економіка, 2004. – 421 с.
5. Клишко С. Г. Людський капітал: світовий досвід і Україна / С. Г. Клишко, В. М. Пригода, В. О. Сизоненко. – К. : Основи, 2006. – 224 с.
6. Безтелесна Л. Людський розвиток: підходи до трактування суті і умов його забезпечення / Л. Безтелесна // Економіка України. – 2009. – № 7. – С. 4–12.
7. Геєць В. М. Характер перехідних процесів до економіки знань / В. М. Геєць // Економіка України. – 2004. – № 5. – С. 4–13.
8. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійній підготовки / О. А. Грішнова. – К.: Знання, 2001. – 254 с.
9. Лібанова Е. Ціннісні орієнтації та соціальні реалії українського суспільства / Е. Лібанова // Економіка України. – 2008. – № 10. – С. 120–136.